

SZAKMAI KÖZLEMÉNYEK

Kozma Endre:

*Köszönettel Györgyi néninek,
Kovács Anikónak és a többieknek,
akik értem jöttek a pokolba,
hogy hazahozzanak*

ÉPÍTŐKOCKÁK egy nyelvészeti szemiotikai értekezéshez

Ez az értekezés 1994 tavaszától készült a Földön, az európai Magyarország fővárosában, Budapesten, többnyire egy ferencvárosi, körfolyosós, napfényre vágyakozó bérházban. Körös-körül az emberek elsöprő többsége magyarul álmodik, gondolkodik és cserél gondolatot egymással. Ezért kézenfekvő, hogy a lehetséges világok közül a mi földi világunkról szóló ismereteimet, olvasmányaimat veszem alapul, földi élőlényekre gondolok. Emberi nyelven a lehetséges és a több ezer létező nyelvet értem – általánosságban. A nem általánosítható, valamely konkrét emberi nyelvről szóló megállapítások – ha mást nem kötök ki – értelemszerűen a *magyar* nyelvre vonatkoznak.

Az *Universum semioticum*

1. Ha, mint írva vagyon, "kezdetben vala az IGE" ("In initio erat verbum"), akkor a *kezdetek kezdetén* kellett lennie a *JELNEK*. Mert minden, ami *ige* – *JEL*.
2. A pusztába kiáltott szó – még nem lehet IGE, bármennyire hangos volna és *EREDENDŐ*.

- 2.1. A jel csak azután következhetett, hogy "lőn világosság".
- 2.2. Jelalkotásra és -működtetésre alkalmas élőlények nélkül még mindig nem JEL a jel.
 - 2.2.1. Kell, hogy legyen Valami vagy Valaki, aki, ami felfogja, nem fogja fel, szeretné, akarja, képes vagy képtelen megérteni, ha úgy tetszik neki, nem akarja felfogni a jelet.
3. Legyen a *jelez*, *jelzés* egy JELALKOTÁS ÉS -MŰKÖDÉS következményeivel járó *fizikai* esemény(sor) terminusa.
 - 3.1. Bármely közeli vagy távolról érkező hatás, amely ingerületet vált ki az ÉLŐLÉNYBEN, *jelezhet* valamit.
 - 3.1.1. A fizikai tér-időben haladni képes anyagi jelenség (jelzés) vagy – vélhetően csak emberi nyelv működésekor – ennek invariáns gondolati mása potenciálisan JELÖLŐ.
 - 3.1.1.1. A *jelzés* az első esetben közvetlenül, a másodikban közvetve *jelöl*.
 - 3.1.2. JELÖLT pedig bármely tárgynak, viszonynak, állapotnak, eseménynek, érzésnek, érzelemnek a pszichikai leképezése, amely aktualizálódván egy jelölővel összeköthető.
 - 3.1.2.1. A jelölt nem azonos e leképezés alapjával, azaz *forrásával*, amelynek realitásához itt semmiféle megfontolást nem fűzünk.
 - 3.1.3. Ekként a jelölő szándékos vagy önkéntelenül útjára bocsátott, elszabadult *üzeneteket* "vesz szárnyára" és juttat el valamely véletlen vagy kiválasztott *címzetthez*, azaz valamit *jelez* (de vö. 2.1, 2.2 és 2.2.1).
 - 3.2. A 3.1 és alpontjai egy JELSZITUÁCIÓT írnak le.
 - 3.3. A JEL egy jelölőnek és egy jelöltnek jelszituációban *megvalósuló* funkcionális kapcsolata, amely eljut a *jelvevőhöz*.
 - 3.4. A funkcionális kapcsolat abban nyilvánul meg, hogy a *jelölő megjelöli a jelöltet*.
 - 3.4.1. A *jelvevő* felé *haladó* "jelfolyamban" – közvetlenül – nem jelek változtatják tér-idő koordinátáikat.
 - 3.4.1.1. A fizikai térrel közvetlenül a *jelzésnek* kell megküzdenie.
 - 3.5. A jelölő és a jelölt többé-kevésbé változékony kapcsolata alapvetően háromféle lehet:

- 3.5.1. A jelölt forrásának és a jelölőnek a kauzális kapcsolatán vagy e kapcsolat képzetén, feltételezésén, illúzióján alapuló jel – ez természetes jel: "index-jel";
- 3.5.1.1. A világ, ahol, ahogyan és amennyire az értelem szemlélni képes, vagy a képzeteket alkotó élőlények érzékelik, nem más, mint index-jelek végtelen sokasága.
- 3.5.1.2. A világ számunkra csupán ettől is, még ha robinsonokká válunk is – jelek világa.
- 3.5.2. A jelölő és a jelölt forrásának (vagy a jelölt fontosnak tűnő tulajdonságainak, jellemzőinek gondolt elemeinek) hasonlóságán alapuló ábrázoló kapcsolat – ez ábrázoló jel, mesterséges jel: "ikon-jel";
- 3.5.3. A jelölő és a jelölt önkényesnek tetsző, konvenciók által teremtett, tanulással (gyakorlással, próbálgatással) elsajátított (szocializált) kapcsolata – mesterséges jel: "szimbólum-jel".
- 3.5.3.1. Az emberi nyelvben a szimbólum-jeleknek üzeneteket hordozó jelölőit és jelöltjeit a nyelvjáték (jeljáték?) részvevői – inherens kapcsolat híján – csak akkor tudják *újra* meg újra azonos módon *összekötni* egymással, ha egyazon jelölt esetén a jelölő viszonylag *állandó*.
- 3.5.3.2. Márpedig az anyagi jelzések fizikai realitásukban, érzékelésünkben és rendszerhelyzetükben is szükségképpen *változékonyak*, tehát NEM VÁLHATNAK szimbólum-jelek jelölőivé.
- 3.5.3.3. Ezért veszi át az anyagi jelzések szimbólum-jelekbeli jelölő szerepét az anyagi jelenség *gondolati mása*, az invariáns leképezés terméke, egy *absztrakt* tárgy.
- 3.5.3.4. Valójában ez, kényszerítő módon és univerzálisan csakis ez – minden egyéb megfontolást megelőzve – a FONOLÓGIA *jelelméleti* alapja.
- 3.5.3.5. A fonológia legáltalánosabb alapkérdései tehát *szemiotikai* kérdések.
- 3.5.3.5.1. Már akkor is megkerülhetetlenek, ha egy egészen egyszerű, fényjelzéseken alapuló mesterséges jelrendszeren próbáljuk modellezni az emberi nyelvet, mint amilyen triviálisan, a városi közlekedési lámpák "nyelve".
- 3.5.3.6. A gondolati invariáns anyagi jelzéssé alakítása, majd visszaalakítása a maga elvont, gondolati másává a nyelvészeti

HANGTAN (fonetika + fonológia), a fiziológia és a NYELVPSZICHOLÓGIA terrénuma. Ennek mikéntjét ott kell magyarázni.

- 3.6. Az emberi nyelvre szigorúan véve nem a 3.5.1 (a természetes jel, index-jel) jellemző. Bár vannak benne *index-szerű* jelek is.
 - 3.6.1. De az emberi nyelvet a valódi index-jelek át meg átszövik, zárványként tarkítják, szimbiózisban élnek vele, élőködnek rajta, mindenhol jelen vannak benne.
 - 3.6.2. Ha beszélek, ez önmagában is index-jele annak, hogy vagyok. "Beszélek, tehát vagyok. "
- 3.7. Mihelyt azonban az index-jelek használata szándékos, valójában már ábrázoló, *ikon-szerű* jelről vagy *szimbólumról* kell szólnunk.
 - 3.7.1. Egy fölfedezett, véletlen nyom – index-jel. Ám, ha a nyomot szándékosan hagyjuk magunk után üzenetként, bármennyire is hasonlít ez a valódi index-jelre, megváltozik a szóban forgó jel státusa.
 - 3.7.1.1. A jajszó, a sírás, a nevetés nyelvi kifejezése, ha igazi index-jel volna, nem változhatnék kisebb-nagyobb mértékben a különböző nyelvekben.
- 3.8. Az emberi nyelvbe beépülven az ikon-jelek is szimbólum–szerűvé válnak.
 - 3.8.1. Bármennyire is ikon–szerűek az állathangokat utánzó szavak, nem ugyanúgy *ugat* a kutya, *bömböl* a bika, *nyávog* a macska a különböző nyelvekben.
- 3.9. Valóban: "Szimbólum teszi az embert. "
4. Ha a nyelvről akarunk gondolkodni, a szemiotikáról *igazán* beszélni kell.
 - 4.1. "A nyelv jelek rendszere." – szajkózzák gyakran. Az emberi nyelvről talán helyesebb volna "ódivatú" metaforával ezt állítani: Az emberi nyelv jelek *organizmusa*, *szerves rendszere*.
 - 4.1.1. A szerves rendszer, akár a szervetlen, funkcionálisan összefüggő, egymást kölcsönösen meghatározó elemek működő EGYSÉGE.
 - 4.1.2. De ez utóbbi HOLT rendszer, nem feltétlenül több, mint ZÁRT viszonyhálózat, az előző ÉLŐ, NYITOTT és ALKALMAZKODÓ.

- 4.1.3. Az utóbbi változásait a rendszer egyensúlyi "törekvései" magyarázzák, az előző MUTÁCIÓRA hajlamos.
- 4.1.4. Az utóbbiban feltétlenül determinált – mindenképpen statisztikai – szabályszerűségek hatnak, a szerves rendszerben nagy mértékű indetermináltság uralkodik.
- 4.1.5. Szervetlen rendszerrel kapcsolatban a teleológiai szemlélet nem helyénvaló, a szervesben azonban, mert "élő szellem" működik benne, ez sem zárható ki.
- 4.2. A szerves rendszerbe beépülhetnek – láttuk: be is épülnek – bele nem tartozó jel-elemek.
- 4.3. Az egyéb rendszerekkel együtt a jelek szerves rendszere is az *univer-sum* sajátos alrendszere.
- 4.3.1. Persze ma még kevésbé gondoljuk, mint valaha, hogy az emberi nyelv valódi BIOLÓGIAI organizmus volna. Különösen nem lehet a XIX. század történeti nyelvtudományának értelmezésében.
- 4.3.2. Amennyire kétséges az emberi nyelv diakronikus értelemben vett historikus "biologizmusa", épp annyira valószínű, hogy szinkron szempontból a nyelv mindezek ellenére valamiféle "élő szervezet".
- 4.3.2.1. A nyelvészeti szemiotika olyan, mintha a nyelv "mikrobiológiája", "sejtana" lenne.
- 4.3.2.2. És valóban: az emberi nyelvben nincs építőkő ("sejt"), amely ne volna JEL. A kötőszövetek, a szervetlen idegen elemek, beékelődött testek sem kivételek ez alól.
5. A világ számunkra, a jelzéseket érzékelő halandók számára, amióta vagyunk és ameddig létezőnk, így vagy úgy – *universum semioticum*.

Az Acustica linguistico-semiotica

6. Ahol emberi-nyelvi jelek virtuális haladását tapasztaljuk, ott HANGFOLYAMOK hullámzanak.
- 6.1. A tér-időben értelmezhető és átértelmezhető, alkalmas közegben hullámként terjedő rezgések lokalizálhatók, amelyek akusztikai ingerként hatásuk alá vonhatják az ÉLŐT.

- 6.2. A *hangfolyam* – összetartozó fizikai eseménysor, akusztikai ingerként ható hullám, amely az élőlényeket hallószervük közvetítésével képes a maga hatása alá vonni.
- 6.2.1. A hangfolyam anyagi mivoltában rendezetlen: szemiotikai szempontból maga az *őskáosz*, mert a benne terjedő rezgések *minden* fizikai tulajdonságát, azaz *akusztikai paramétereit* tartalmazza.
- 6.2.2. Mégis: hullámsajátosságai alapján az élővilág egy része, a Földön helyüket változtató, hallószerveik révén hangfolyamok percepciójára képes élőlények számára – kitüntetetten alkalmas potenciális jelölő.
- 6.2.2.1. Ugyanis a hangfolyam, a helyüket változtató élőlények mozgásához képest, a földi körülmények között általában kedvező közegben, szédületes sebességgel győz le viszonylag nagy távolságokat.
- 6.2.2.2. Ily módon gyakorlatilag egyidejűvé teszi a hangjelzés adását és vételét. Azaz elhanyagolhatóvá zsugorítja, kiiktatja az üzenet útjára bocsátása és a címzetthez való megérkezése közötti időintervallumot.
- 6.2.2.3. Ezáltal a hangjelzés vevőjének hallószerve térkoordinátáit tekintve is a hangforrás közelségébe, tudniillik közvetlen *tapintó* távolságán belülre kerül. Érzékeinkben igazolható a hangfolyamok hullámai és az emberi-nyelvi jelek közötti kauzális kapcsolat.
- 6.2.3. Ha pedig a hangfolyamok fizikai eseménysorának van szemiotikai aspektusa, ezt egy *szemiotikai hangtan* keretében vizsgálhatjuk.
- 6.2.4. A szemiotikai hangtan *hangfolyam*-fogalma megfeleltethető a lingvisztika általános fonetikai *beszédfolyam(at)ának*.
- 6.2.4.1. A *beszédnek* főként 'hangzó nyelv' értelmében, de a 'parole' értelem sem zárható ki, ha hangzó változatára gondolunk.
- 7. A *hang* a hangfolyamból annak inherens akusztikai paramétereit alapján az érzékelésben elkülönített, rendezett és értelmezett fizikai eseménysor.**
- 7.1. Valószínű, hogy a hangfolyamot érzékelő hallószerv hasonló módon tapogatja le a hangot, mint ahogy a tapintószerv az anyagi felületeket érzékeli.

- 7.1.1. Ahhoz, hogy a letapogatott anyagi felületet felismerjük vagy jellemezzük, nem szükséges és nem is lehetséges ennek összes fizikai paraméterét érzékelnünk.
- 7.1.1.1. A *hangfolyam* és *hang* fogalmi és terminológiai elkülönítése ezért *sem* pusztán önkényes szórszálhasogatás.
- 7.1.2. Ha a hangspektrumot leképező matematikai függvényt háromdimenziós koordinátarendszerben megrajzoljuk, vizuálisan szemlélhetjük a hallószerv által letapogatható akusztikai jelenség analóg mását.
- 7.1.2.1. Csodálatosan érzékletes holdbéli vagy marsbéli táj tárul ekkor a szemünk elé.
- 7.1.3. A potenciális jelölők elvileg egyenrangúak. Csak az érzékelés lehetőségei és korlátai teszik előnyösebbé vagy hátrányosabbá őket egy-egy jellegzetes jelszituációban.
- 7.1.4. A teremtés önkénye csupán, hogy szemünkkel "látunk", fülünkkel "hallunk", bőrfelületünkön pedig "tapintunk". Az a mód, ahogy a világ anyagi jelenségei hatásuk alá vonják az Élőt, csupán "variáció egyazon témára".
8. Ha valamely jel jelölője *hang(jelzés)* vagy annak gondolati mása, invariáns leképezése, akkor a jel – *hangjel*.
- 8.1. Az emberi-nyelvi szimbólum-jelek jelölője a *hang* gondolati mása, invariáns leképezése.
- 8.2. A *szemiotikai fonetika* mint a szemiotikai hangtan része a *hangjelzésekről* szól.
- 8.2.1. Ez a fonetika elkülöníthető a fizikai akusztikától és a nyelvészeti fonetikától egyaránt, és egyik sem teszi fölöslegessé bármelyik másikat.
- 8.3. A hang invariáns leképezése mint hangjelek jelölője a szemiotikai hangtan másik részének, a *szemiotikai fonológiának* a vizsgálati tárgya.
- 8.4. Az emberi-nyelvi jelek szerves rendszere – *HANGNYELV*.
- 8.5. Az emberi hangnyelv jelei – az őket átfonó és körülölelő indexjelektől eltekintve – kisebb részt ikon-jelek, de főként szimbólumok, azaz mindkét esetben *mesterséges* jelek.

- 8.5.1. Mesterséges jelek működésekor a jelszituáció szükségképpen egy *jeladóval* egészül ki, aki *szándékosan* indítja útjára a jelölőként funkcionáló jelzéseket.
- 8.5.2. Ekkor a jeladó a jelölővel kapcsolatos hang elkülönítésére alkalmas *hangfolyamot* bocsát útjára a *beszédszervek* működési feltételei által determinált módon.
- 8.5.2.1. A *homo technikus* mesterséges jeladót állíthat a maga helyére, amely többé-kevésbé hasonló hangfolyam előállítására alkalmas, így a jeladó beszédszerveit *helyettesíti*, de korlátozottan más jelalkotó funkcióit is átveheti.
- 8.5.3. A hangjelek vétele a jeladással ellentétben *hangok (hangjelzések)* érzékelését tételezi fel, mégpedig úgy, ahogy azt a *hallószervek* működési feltételei lehetővé teszik.
- 8.5.4. A mesterséges jelek adása és vétele ezért pszicho-fiziológiai és szemiotikai szempontból – a látszat ellenére – egymással *aszimmetrikus* tevékenység.
- 8.5.4.1. Azok a nyelvléírások, amelyek ezt az aszimmetriát figyelmen kívül hagyják, szükségképpen fogyatékosak.
- 8.5.5. Innen öröklődik a *paradigmatika* és *szintagmatika* kettőssége is a nyelvléírás különböző szintjein, de főként a fonológiában.

A Semiotica phonetica

9. A *hangtulajdonság* valamely akusztikai paraméternek, paraméterek együttesének és/vagy változásainak az elvonatkoztatása, amely az érzékelésben elkülönített, rendezett és értelmezett fizikai eseménysort, a hangot jellemzi.
- 9.1. A hangtulajdonságokat megvalósító akusztikai paramétereket, együttesüket és/vagy változásukat akusztikai vonatkozásukban *hangtényező*nek nevezhetjük.
- 9.1.1. A hangtényezők a hang releváns összetevői.
- 9.2. A hangtulajdonságot a hozzá tartozó akusztikai paraméter(ek) fizikai terminusával vagy metaforikusan szokták megnevezni.
- 9.2.1. Például: rezgésszám (frekvencia) ~ hangmagasság, amplitúdó ~ hangerő, az alaphang (F_0) frekvenciájának változása ~ dallam.

- 9.2.2. E metaforikus kifejezések jól érzékeltetik az előző fejezet 2.1.3 és 2.1.4 mondanivalóját.
- 9.3. A hangtulajdonság tehát nem a hangfolyamot, hanem a hangot jellemzi.
- 9.3.1. Közvetve azonban mégis jellemző rá, hiszen a hangtulajdonságban elvonatkoztatott akusztikai paraméterek *objektíve* a hangfolyamból valók.
- 9.3.1.1. A hangfolyam – a szemiotika felől szemlélve – a potenciális hangtulajdonságok kincsesára.
- 9.4. A beszélő számára a hangképzés olyan hangfolyam létrehozása, amely tartalmazza az aktuális hangtulajdonságok elvonatkoztatására alkalmas akusztikai paramétereket.
10. Az egymással összefüggésbe hozott és együttesen értelmezett akusztikai paraméterek egy-egy *hangszerkezetet* különíthetnek el a hangban.
- 10.1. A hangszerkezetek nem a hangfolyamot, hanem a hangfolyam érzékelésének és értelmezésének mikéntjét jellemzik.
- 10.2. A hangtulajdonságok ez esetben hangszerkezetekben nyilvánulhatnak meg.
- 10.2.1. A hangszerkezetet valahogy úgy "halljuk bele" a hangfolyamba, helyesebben "halljuk ki" belőle, miként a gomolyfelhő rajzolatában felfedezzük kedvenc háziállatunk, mesehősünk vagy tárgyunk képét. Ez a "fantáziakép" aztán – szocializálódván – többé-kevésbé konvencionalizálódhat.
11. Az időintervallumok (idő)tartam-jellegétől, ha az egyidejű hangtulajdonságok egy kitüntetett csoportjának huzamosabb változatlansága jellemzi őket, a hangfolyamat érzékelésekor elvonatkozathatunk.
- 11.1. Ekkor a hangot érzékelésünkben "szegmentáljuk" és egy vagy több hangszegmentumból alkotott, kompakt *szegmentális hangegységek* láncolataként értelmezzük.
- 11.1.1. Mivel a hangtulajdonságok változatlansága akusztikailag, s ennek megfelelően az érzékelésben sem egyértelmű, a hang szegmentálása, *hangegységekben* való értelmezése nyelvenként változó lehet.
- 11.1.1.1. A hang szegmentális hangegységekben való érzékelése egyfajta *fonológiai* tevékenység is.

- 11.1.1.2. Annak megállapítása, hogy hol húzódnak a szegmentális hangegységek határai, csak nyelvenként és fonológiai keretek között lehetséges.
- 11.1.1.3. A magyar [tn] például csak azért értelmezhető két hangegység kapcsolatának, mert ilyen útmutatást adnak az ü[t]-[n]e, ha[t]-[n]a féle analógiák. Más nyelvben ez lehet egy, de akár három szegmentális hangegység is.
- 11.1.1.4. Ugyanakkor hajlamosak vagyunk eltekinteni az ü[t], ha[t] [t] hangegységére jellemzőnek vélt kezdő hangtulajdonságtól és azonosítani azt az in[t], ön[t] hasonló módon jelölt szegmentumával. Ennek megfelelően ugyanazt a hangegységet hol két, hol egy hangszegmentumnak feleltetjük meg.
- 11.2. Az egyidejűségük és viszonylagos állandóságuk alapján összefüggésbe hozott és értelmezett hangtulajdonságok ún. *szegmentális hangszerkezetet* különítenek el a hangban.
- 11.2.1. Ilyenkor a hangfolyam *érzékelésének és értelmezésének mikéntje* szegmentális.
- 11.2.2. A szegmentális hangszerkezetben értelmezett és a hangegységeket jellemző hangtulajdonságok a *szegmentális hangtulajdonságok*.
- 11.2.2.1. A szegmentális hangszerkezetben elkülönített, rendezett és értelmezett fizikai eseménysort, ha akusztikai szempontból tekintjük, *szegmentális hangtényező*knek szokták nevezni.
- 11.2.2.2. A szegmentális hangtényezők a szegmentális hangszerkezet releváns összetevői.
- 11.2.2.3. A szegmentális hangtulajdonságot a hozzá tartozó akusztikai paraméter(ek) fizikai terminusával, fiziológiai-hangképzési jellemzőivel vagy metaforikusan szokták megnevezni.
- 11.2.2.3.1. Szegmentális hangtulajdonság lehet: a zöngéesség –zöngétlenség, az akadályhang jelleg, a palatális, labiális képzési hely, mód, a magánhangzósín, a zaj-zörej jelleg, a rövid–hosszú időtartam stb.
- 11.2.2.3.2. Ez utóbbinak a megkülönböztetése azért lehetséges, mert az időintervallumokat csak belülről abszolutizáltuk, kívülről a relatív időtartam érzékelhető és értelmezhető maradt.
- 11.2.3. A szegmentális hangegységek a szegmentális hangszerkezetben nyilvánulnak meg.

- 11.2.4. A szegmentális hangtulajdonságoknak megfeleltethető akusztikai paraméterek *határértékei* a szegmentális hangegységek fajtáit, *típusait* különböztethetik meg.
- 11.2.4.1. Ez legyen a (szegmentális) *hangtípus*.
- 11.2.4.2. Mivel e határértékek akusztikailag és ennek megfelelően az érzékelésben sem egyértelműek, a hangegységek fajtái, a hangtípusok nyelvenként, sőt esetenként egy–egy dialektusban is kisebb-nagyobb mértékben eltérnek egymástól.
- 11.2.4.3. A hangegységek fajtáinak, a hangtípusoknak az érzékelése egy-fajta fonológiai tevékenység is.
- 11.2.4.4. Annak megállapítása, hogy mely akusztikai paraméterek, milyen határértékek között, a hangegységek hány fajtáját differenciálják, azaz hány hangtípust különböztetnek meg, csak nyelvenként és fonológiai keretek között lehetséges.
- 11.2.4.5. Ezzel a kérdéssel és a szegmentumok hangegységekbe való rendeződésének problémáival foglalkoznak voltaképpen azok a "fonológiai" elméletek, amelyeknek "fonéma-fogalma" a hangegységek típusainak felel meg.
- 11.2.4.5.1. Az ilyen *hangtani típuselméletek*, mivel a fonológiai absztrakciók alacsonyabb fokán vizsgálódnak, közbülső helyet foglalnak el a fonetika és a fonológia között.
- 11.2.4.5.2. A hangtani típuselmélet valós kérdésekkel foglalkozik, ezért a hangtanban helye van.
- 11.2.4.6. A beszélő szempontjából a hangegységek egy típusának képzése olyan hangfolyam létrehozása, amelyben megfelelő számban és bizonyos határértékek között lokalizálhatók a szegmentális hangtulajdonságokat megvalósító akusztikai paraméterek.
- 11.2.4.7. A szemiotikai hangtan *hangtípus*-fogalma megfeleltethető a lingvisztikai hangtan *beszédhangjának*. (lásd 6.2.4.1.)
- 11.2.4.8. Annak megállapítása, hogy hány és milyen "beszédhang" van, ezért szintén csak nyelvenként és fonológiai keretek között lehetséges.
- 11.2.4.8.1. Szerencsésebb lett volna tehát "nyelvhangokról" (értsd: nyelvi hangokról) beszélni.
- 11.2.4.9. A beszédhang ebben az értelemben nem azonos valamely kiválasztott hangjelzésből "kimért" vagy hangképzési mozzana-

tain át rögzített konkrét, egyedi jelzéssel, a hangjelzés egy vagy több szegmentumával.

11.2.4.10. Ezeknek a vizsgálata a szemiotikai hangtanban – mivel a jelek maguk csak virtuálisan haladnak a térben – értelmetlen.

12. Amikor hangfolyamot érzékelünk, kitüntetett időpontok sorozatához tartozó hangtulajdonságoknak megfelelő, változó értékű akusztikai paraméterek folyamatát is elvonatkoztathatjuk.

12.1. Ez esetben a hangot különböző hangtulajdonság-változások *kompozíciójaként*, hosszabb-rövidebb időtartamú *hangminták* sorozataként értelmezzük.

12.1.1. A hangminták sorozatát *intonációnak* (is) szokták nevezni.

12.1.1.1. Mivel a hangtulajdonság-változások akusztikailag s ennek megfelelően az érzékelésben sem egyértelműek, a hangminták értelmezése nyelvenként változó lehet.

12.1.1.2. A hang hangmintákban való érzékelése egyfajta fonológiai tevékenység is.

12.1.1.3. Annak megállapítása, hogy egy hangminta milyen mértékű hangtulajdonság-változások következtében megy át egy másik mintába, és hogy melyek a hangminták értelmezésében kitüntetett időpontok, csak nyelvenként és fonológiai keretek között lehetséges.

12.1.1.3.1. A magyar (1) *Mi?* (kérdő névmás, kérdő mondat) és (2) *Mi*. (személyes névmás, kijelentő mondat) intonációjának viszonylag csekély akusztikai különbsége például azért értelmezhető két különböző hangmintaként, mert a *mi* homonimiája miatt csak ennek tulajdoníthatjuk a kérdés és kijelentés megkülönböztetését.

12.2. Az akusztikai paraméterek időbeli változásait, az intonációt is értelmezhetjük hangszerkezetet konstituáló tényezőként.

12.3. Az időbeli változásaik alapján összefüggésbe hozott és értelmezett hangtulajdonságok, mivel mozgásfolyamatuk "rátelepedni" érződik a szegmentális hangegységekre, ún. *szupraszegmentális hangszerkezetet* különítenek el a hangban.

12.3.1. Ilyenkor a szegmentális hangszerkezetként *is* értelmezett hangfolyam *érezékelésének* és *értelmezésének mikéntje* szupraszegmentális.

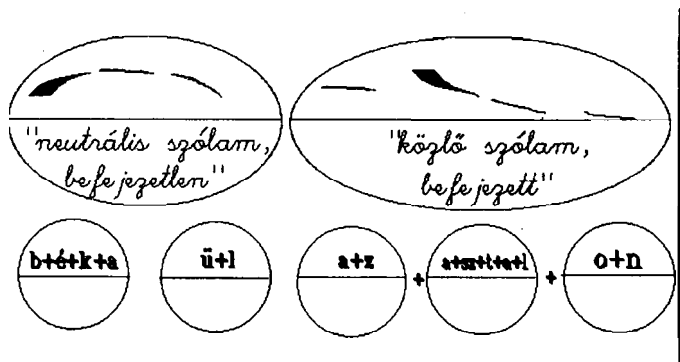
- 12.4. A szupraszegmentális hangszerkezetben értelmezett hangtulajdonságok, amelyek az intonációt jellemzik, a *szupraszegmentális hangtulajdonságok*.
- 12.4.1. A szupraszegmentális hangszerkezetben elkülönített, rendezett és értelmezett fizikai eseménysort, ha akusztikai szempontból tekintjük, *szupraszegmentális hangtényező*nek (is) szokták nevezni.
- 12.4.2. A szupraszegmentális hangtényezők a szupraszegmentális hangszerkezet releváns összetevői.
- 12.4.2.1. A szupraszegmentális hangtulajdonságot a hozzá tartozó akusztikai paraméter(változás) fizikai terminusával vagy metaforikusan szokták megnevezni.
- 12.4.2.1.1. Szupraszegmentális hangtulajdonság: a *dallam, hangsúly, hangszín, ritmus, beszédtempó*.
- 12.4.3. Az intonáció – ellentétben a szegmentális hangszerkezet hangegységeivel – *nem csak* a szupraszegmentális hangszerkezetben nyilvánul meg.
- 12.4.4. A szupraszegmentális hangtényezők a hangot hangszerkezettől függetlenül is jellemzik.
- 12.4.5. De ha a hangot hangszerkezetekben érzékeljük, az intonáció a szegmentális hangegységek *intonációs szintagmáit* jelölheti ki.
- 12.4.5.1. Az intonációs szintagma egymáshoz szorosabban kapcsolódó hangegységek láncolata, amelyet a hangminták jelölnek ki a szegmentális hangszerkezetben.
- 12.4.5.2. Ezáltal az intonáció további, nagyobb tagolási egységekre osztja a szegmentális hangszerkezetben tagolt hangot.
- 12.4.5.3. A szupraszegmentális hangszerkezet tehát a szegmentális hangszerkezetben *is* nyilvánul. Ezért érezzük "rátelepedni" a szegmentális hangszerkezetre.
- 12.4.6. A szupraszegmentális hangtulajdonságoknak megfeleltethető akusztikai paraméter-változások *relatív határértékek* között tipizálhatók.
- 12.4.6.1. A hangminták típusai ezért inkább a hangtényező változásának irányával és tendenciáival jellemezhetők.

- 12.4.6.2. A beszélő szempontjából a hangminták egy típusának képzése csak kisebb részt és nem minden hangtényező szempontjából akaratlagos alakítása a hangfolyamnak.
- 12.4.6.3. A szemiotikai hangtan hangminták által kijelölt intonációs szintagmáit szerencsés volna megfeleltetni a lingvisztikai hangtan (*beszéd*)szólam-fogalmának.
- 12.4.6.4. A megfeleltetés fő feltétele, hogy a szupraszegmentális hangtényezőket ne kezeljük egymástól elkülönítve.
- 12.4.6.5. A hangmagasság- és intenzitásváltozások például oly mértékben összefonódnak, kölcsönösen kompenzálhatják egymást, hogy külön-külön tipizálni őket nem több csalóka illúziónál.
13. A szegmentális és szupraszegmentális hangszerkezet egyazon hangfolyamból elkülönített, különböző módon rendezett és értelmezett akusztikai paraméterekkel jellemezhető fizikai eseménysor, *hang* megnyilvánulása.
- 13.1. A két hangszerkezetet megvalósító hangtényezők több helyen egy és ugyanazon fizikai paraméterekben jelenítik meg a hangtulajdonosságokat.
- 13.1.1. A szegmentális hangszerkezet zöngehangja és a szupraszegmentális hangszerkezetben a beszéddallam alapját képező alaphang például ugyanannak az akusztikai és fiziológiai eseménynek az érzékelése.
- 13.1.2. A magánhangzószín mögött ugyanazok a fizikai paraméterek állnak, amelyek részben a hangszínt is megalapozzák a másik hangszerkezetben.
- 13.1.2.1. Miként egyazon gomolyfelhő rajzolatában vagy a csillagképekben egyszerre többféle, egymással összefüggő, de önálló alakzatot is fölfedezhetünk.
- 13.2. A különböző hangszerkezetekben megnyilvánuló hang ily módon egy és oszthatatlan.

A Semiotica phonologia

14. A hangjel az emberi nyelvben aszerint, hogy jelölője a hang melyik hangszerkezetével kapcsolatos, kétféle lehet: *szegmentális* (hangszerkezetű), vagy *szupraszegmentális* (hangszerkezetű) *jel*.

- 14.1. A szegmentális jel jelölője szegmentális hangegységek láncolatának (határesetként egy hangegységnek) az invariáns leképezése: egy (szegmentális) *fonémalánc*.
- 14.2. A szupraszegmentális jel jelölője egy intonációs szintagma hangmintái, vagyis ezek invariáns leképezése: **egy** (szupraszegmentális, intonációs) *fonéma*.

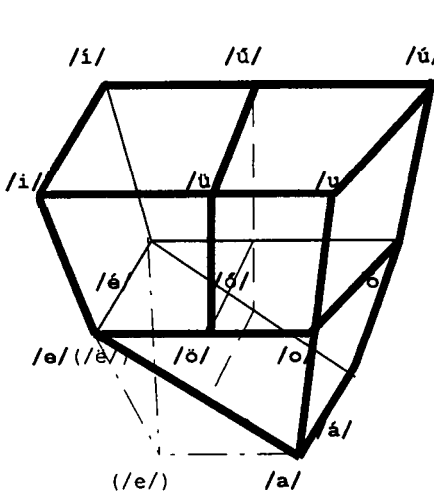

15. A szupraszegmentális jelek ugyanúgy rendelkeznek az emberi nyelvi jelek összes belső jeltulajdonságával, akár a szegmentális jelek.
- 15.1. Mint például a magyar *-e* kérdő módosítószónak, *-nál* ragnak, *milyen* névmásnak, *jaj* indulatszónak vagy a *fej* főnévnek megfelelő szegmentális jel.
- 15.2. A szupraszegmentális jelek szuverén jel és szimbólum-jel mi-voltához ezért nem férhet kétség.
- 15.2.1. A szupraszegmentális jelet mint szemiotikai objektumot emancipálni kell.
- 15.3. A kétféle jel más-más módon, lényegileg különböző nyelvi szerveződéseket formál, és alakítja funkcióikat. Megkülönböztetésükre ezért *szükség van*.
- 15.3.1. A hangtani és a funkcionális összefüggések miatt azonban a jelfolyam minden egyes szegmentális jel által elfoglalt időszületéhez tartozik egy szupraszegmentális jel vagy jelfragmentum. És fordítva, minden szupraszegmentális jel időszületéhez hozzátartozik egy vagy több szegmentális jel időszülete.
- 15.3.2. A működő emberi nyelv jelfolyama így módon egy és oszthatatlan.

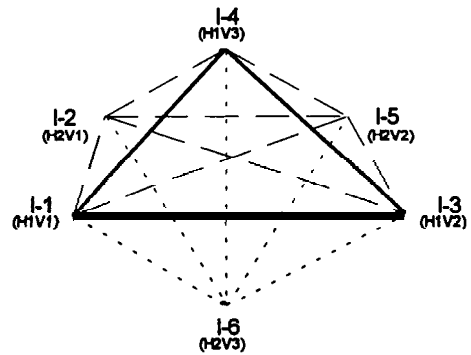
16. A hangjelzés változékonysága és a szimbólum-jel jelölőjének állandósága közötti ellentmondás többlépcsős, fokozatos, fonológiai absztrakciós tevékenységben oldódik fel.
- 16.1. A szegmentális hangegységek és szupraszegmentális hangminták *nyelvenkénti* különbségeivel, hiszen érzékelésüket nyelvi keretek között megvalósuló fonológiai tevékenységként is tételeztük, e helyütt szükségtelen foglalkozni.
- 16.2. A hangegységek és hangminták történeti, időbeli változékonyságát szintén figyelmen kívül hagyhatjuk.
- 16.2.1. Mégpedig annak meggondolása alapján, hogy a mi földi világunk körülményei között elsőőlegesen csak azonos nyelvtörténeti korban élő, gondolkodó, gondolatot cserélő emberek közös felhasználását tételezzük fel.
- 16.2.2. Az emberi jelhasználat *szinkron* nyelvi (beszéd)tevékenység.
- 16.3. A hangegységek és hangminták hangképzési anomáliáit, amelyek a beszélők anatómiai adottságait, fiziológiai-pszichikai-emocionális állapotát index- vagy index-szerű jelek jelzéseiben testesítik meg, a hangtípusok és hangminta-típusok elvonatkoztatása küszöböli ki.
- 16.3.1. Bizonyos megszorításokkal, ennek következtében az akusztikai csatorna torzító hatásain is túlteheti magát a jelvevő.
- 16.3.2. A hangpercepció sajátosságai és zavarai is feloldódhatnak a hang- és hangminta-típusok érzékelésével kapcsolatos fonológiai tevékenység során.
- 16.3.2.1. Ezért kell fizetniük a beszédtanulás kínjaival az idegen nyelvek birodalmába törekvő, fonetikailag szükségképpen botfűlű, "normális" nyelvhasználóknak, ez bonyolítja tovább az embereket megosztó bábeli nyelvzavart.
- 16.3.2.2. De ugyanez ad kenyeret a múlt némaságába süllyedt nyelvek *herceg* kutatóinak, a nyelvi interferenciák tudós vizsgálóinak és az idegen nyelveket könnyedén magukévá tevő, artistaképességű mutatóanyagoknak.
- 16.4. Azonban a jelölő állandóságának végső szemiotikai feltétele, tudniillik, hogy az emberi nyelvi jelek jelölői különböző rendszerhelyzeteikben *sem* lehetnek változékonnyak, *hangtani pozíciók* számbavételét is szükségessé teszi.
17. A hangtani pozíciók *fonetikai és/vagy fonológiai pozíciók*.

- 17.1. Fonetikai pozíció a hangegységek, hangminták típusainak fonetikailag meghatározott rendszerhelyzete, amelyben akusztikai határértékek közötti változataik mint hangegységek, hangminták realizálódnak.
- 17.2. Fonológiai pozíció a fonémák fonológiaiilag meghatározott rendszerhelyzete, amelyben a fonémák változatai (variánsai, allofonjai stb.) mint hangegységek, hangminták típusai realizálódnak.
- 17.3. A fonológiai pozíciók nyelvenként, különböző mondat(megnyilatkozás)okban valósulnak meg, de vizsgálatuk szigorúan *funkcionális, fonológiai* tevékenység.
- 17.3.1. A fonológiai pozíciók vizsgálatát magasabb absztrakciós szinten és funkcionálisabb megközelítéssel kell elvégezni, mint ahogy a hangtani típuselméletekben szokás, mert csak így valósítható meg a rendszerhelyzetek maradéktalan számbavétele.
- 17.3.1.1. A közlekedési lámpa jelrendszerében mint nyelvi modellben például "piros" ('tilos') jelzésnek értelmezzük azt a sajátos eseményt, ha a lámpa betört üvege miatt sárgásfehér fénnel világít a *legfelső* fényforrás.
- 17.3.2. A hangtani típuselméletek akusztikai-artikulációs szempontjaik korlátai miatt fonológiaiilag szükségképpen fogyatékosak.
- 17.3.3. Az erős és gyenge pozíciók megkülönböztetésére alapozott, vezérfonéma-fogalommal operáló fonológiai elmélet – szándéka és funkcionális szemlélete ellenére – a hangtani típuselméletek absztrakciós szintjére csúszik vissza.
- 17.3.3.1. Az erős pozícióban megmutatkozó vezérfonémát ugyanis olyan fonológiai egységként kezeli, amely teljességében és *eredeti akusztikai-artikulációs* arculatának megfelelően realizálja a fonémát.
- 17.3.3.2. Így tehát ez az elmélet fonetikai és nem fonológiai pozíciókra épít, és a vezérfonémát *kizárólag* fonetikai megkülönböztető jegekkel jellemezhető *hangtípusként* jeleníti meg.
- 17.3.4. Paradigmatikus és szintagmatikus fonológiai szemléletre egyaránt szükség van, mert csak a kettőben együtt érvényesülhetnek hiánytalanul a beszélő és a hallgató szempontjai.
- 17.3.5. Optimálisnak azonban az olyan fonológiai elmélet tekinthető, amely e két szemlélet szintézisére is alkalmas.

17.4. A fonológia annyiban nyelvi vizsgálódás, amennyiben csak a jelek szerves rendszerén keresztül és ennek keretében valósulhat meg a jelek jelölőinek elemzése.

A magyar (szegmentális) fonémák viszonyhálózata

A magyar szupraszegmentális (intonációs) fonémák viszonyhálózata

I-1, 2, 3...: Az intonációs fonéma
H: A hangsúlyos szótag intonációs mintája, **V:** Az utolsó (végső) szótag intonációs mintája az intonációs szintagmában.

17.4.1. A fonológiai rendszernek nyelvtől függően sajátos alrendszere is kialakulhat, amely a fonológiai pozíciók sajátos viszonyrendszerével kapcsolatos.

17.4.1.1. A magyarban például ilyen alrendszer a toldalékok fonéma-rendszere, amely számára a tő vagy a tő utolsó szótagja képezi különböző hangtani vagy ezzel korreláló jellemzői alapján a fonológiai pozíciót.

17.4.2. A fonémarendszer leírásában (így a magyarban is) erre tekintettel kell lenni.

17.5. A fonológia legmagasabb absztrakciós szintjén a megkülönböztető jegyek akusztikai, hangképzési vagy bármely más nyelvi-fonetikai alapon elvont rendszere elvileg egyenrangú, ha az elvonatkoztatás módszerei konzisztensek és célszerűek.

- 17.6. A fonológiai elemek viszonyrendszere azonban meg kell feleljen a fonológiai pozíciók nyelvi viszonyrendszerének.
- 17.7. Ily módon egyenértékű fonológiai leírások sokaságát ismerhetjük el relevánsnak.

A Genesis

18. Noha a szupraszegmentális jelek létrejöttének feltétele a szegmentális jelek kialakulása, nyilvánvaló, hogy a *Genesis*ben: kezdetben volt a DALLAM.
- 18.1. Az eredendő dallam, hangsúly, hangszín stb., tehát az *őszintonáció*, a hangadó biológiai-fiziológiai-pszichikai állapotának közvetlen következménye. Tehát index-jel jelölője.
- 18.2. Ezért az eredendő dallam még nem lehetett szupraszegmentális jel jelölője: mindössze intonációs index.
19. Az említett állapot szándékos leképezése, kifejezése, az *őszintonáció* utánzása az index-jeleket ikon-jelekké változtathatta.
- 19.1. Azonban ezek sem szupraszegmentális jelek: csupán intonációs ikonok.
20. Elvileg lehetséges és lehetett olyan *nyelv(állapot)*, amelyben a szándékosan létrehozott jelek jelölője, az *őszintonáció*, az üzenetek hordozója már végleg elszakadt a jelölttől.
- 20.1. Ilyen, nem szupraszegmentális jelek, hanem intonációs szimbólumok működtek talán az emberi lét kezdetén és a gondolkodás kialakulásakor.
- 20.1.1. Ennek az "intonációs nyelvnek" azonban a gondolkodás fejlődésével, a szárnyára bocsátandó üzenetek számának rohamos növekedésével és bonyolultabbá válásával szükségképpen zsákutcába kellett kerülnie.
- 20.1.2. Az "intonációs nyelv", ha volt, a *nyelv kudarca*.
- 20.1.2.1. A kisgyerek gőgicsélése és dallamimitációi megelőzik azt az időszakot, amikor már azt mondjuk: beszél a gyerek.
- 20.1.2.2. Nem egyedül K. P. (18 hónapos fiúgyermek) bővölte el környezetét "intonációs beszédprodukcióival".

- 20.1.2.3. Nemcsak a gyakrabban hallott gyermekdalok melódiáját imitálta. Sikerrel juttatta érvényre akaratát, elégitette ki információéhségét a "felnótt beszéd", különösen felhívó-kérdő funkciójú mondatok jellegzetes dallammintáit felhasználva, egyértelműen megformált szegmentális hangegységek artikulációja nélkül.
21. Szupraszegmentális jelekról csak azután és azáltal beszélhetünk, hogy megjelenik a hang másik dimenzióját jelölőül használó, szegmentális jelekből is építkező, ún. tagolt beszéd.
- 21.1. A tagolt beszéd az emberi nyelv olyan használata, amelyben szegmentális és szupraszegmentális jelek nemcsak a jelölőjükben megnyilvánuló fizikai jelenség azonossága által, de funkcióik, szerepeik rendszere, sajátos munkamegosztásuk és kölcsönös kompenzálóképességük folytán is – bár különböznek egymástól – mint "szíámi ikrek" együttműködnek.
- 21.1.1. A szegmentális hangszerkezet egységeinek, jelölőinek szándékos képzése és felhasználása a jelalkotásban csak bonyolult anatómiai és intellektuális feltételrendszer kialakulását követhette.
- 21.1.2. Ám nemcsak a hangképző szerveknek kellett alkalmassá válniuk a beszédhangok képzésére.
- 21.1.3. A jelhasználóknak el kellett sajátítaniuk az egyidejű akusztikai paraméterek időintervallumának időtartam-jellegétől való elvonatkoztatás képességét is.
- 21.1.3.1. Beszédhangokat mondó lény már ezért is csak absztrakcióra képes, gondolkodó élőlény lehet.
- 21.1.4. A szegmentális és szupraszegmentális jelek használata az ember egyik lényeges *differentia specificája*.
22. A szupraszegmentális fonémák viszonyhálózatának elemzése is történeti következtetéseket sugall, hipotetikus feltevések megfogalmazására készlet.

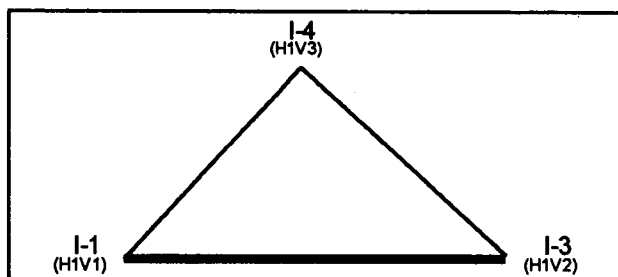
- 22.1. Minden bizonynal a kezdetek kezdetén különült el két intonációs fonéma szembenállása révén az első intonációs nyelvi szembenállás: az ábrázolás–kifejezés és a kérdés (kommunikációs, mondat–) funkciója.

22.1.1. Ez az intonációs szembenállások első generációja: (I-1-I-3).

22.1.1.1. A két jel jelölője közötti fonetikai szembenállás (V1- V2) a mai magyar nyelvben ugyanannak a többértelmű lexikai grammatikai készletnek (szegmentális jelsornak) azonos kontextusban és situációban közlésként vagy kérdésként való realizálását teszi lehetővé.

22.1.1.2. H1 – meredeken eső dallamminta-típus a hangsúlyos szótagban, V1 – ereszkedő mintatípus, V2 – magasról eső típus (ennek feltételeként ezt megelőzően V2-t lehetővé tevő magasra szökő mintatípus a legalább három szótagos szerkezetben az utolsó előtti szótagban).

22.1.2. E feltételezés mellett szól, hogy a kijelentő-ereszkedő és kérdő-szökő dallam szembenállásának ősi pszicho-fiziológiai alapjait és univerzalitását meggyőző módon írták le és magyarázták.

22.2. Később, a mondszerkezeti és kommunikációs differenciálódás következő fokán különülhetett el a befejezett (kijelentő-kérdő) és befejezetlen szerkezetek kifejezése egy harmadik intonációs fonéma rendszerbe lépésével.

22.2.1. Ez az intonációs szembenállások második generációja: (I-1-I-4, I-3-I-4).

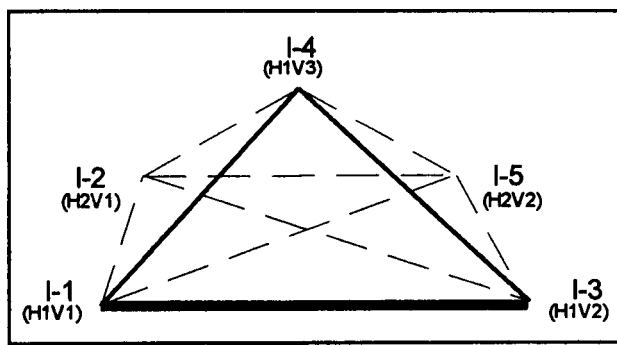
22.2.1.1. I-1, I-3, és I-4 közötti fonetikai szembenállás a mai magyar nyelvben ugyanannak a többértelmű lexikai grammatikai készletnek (szegmentális jelsornak) azonos kontextusban és situációban befejezett közlésként, kérdésként vagy befejezetlen mondszerkezeti és kommunikációs egységként való realizálását teszi lehetővé.

22.2.1.2. V3 – emelkedő dallamminta-típus az intonációs szintagma utolsó szótagjában.

22.2.2. Az intonációs minta-típusok pszichofiziológiai gyökerei tekintetében az első és második generációs szembenállások fordított kronológiája vagy egyidejűsége sem zárható ki.

22.2.2.1. Ám ennek ellene szólna, hogy a befejezettség–befejezetlenség szembenállása csak bonyolultabb mondatstruktúrákban, tehát később jelenhetett meg, a kijelentő – kérdő dallampár viszont akár tagolatlan mondatot is konkretizálhat.

22.3. A mondatstruktúra és a kommunikáció újabb differenciálódásával a harmadik korszakban következhetett két újabb intonációs fonéma elkülönülése, amelyek lehetővé tették többek között (irreleváns módon) a kiegészítendő kérdés szétválasztását (I-3–I-2) és a neutrális mondat–mondatstruktúrát nem alkotó lexikai elemek felsorolásának releváns megkülönböztetését (I-5–I-4).

22.3.1. Ez az intonációs szembenállások harmadik generációja: (I-1–I-2, I-1–I-5, I-3–I-2, I-3–I-5, I-2–I-5, I-2–I-4, I-5–I-4).

22.3.1.1. Az újabb két jel jelölőinek fonetikai szembenállásai (H1–H2, V1–V2, V2–V3) a mai magyar nyelvben ugyanannak a többértelmű lexikai grammatikai készletnek (szegmentális jelsornak) azonos kontextusban és szituációban további, eddig nem kifejezhető realizálását teszi lehetővé.

22.3.1.2. H2 – emelkedő dallamminta-típus és/vagy kiemelkedő intenzitás a hangsúlyos szótagban.

22.3.2. A harmadik generáció kronológiai rendjének helyességét sejteti, hogy I-2(H2V1) fonetikailag rendkívül közel áll I-1-hez, számos esetben annak értelmi, érzelmi–árnyalati változata, releváns megkülönböztető ereje hiányzik vagy korlátozott. I-5 számos funkciójában nem különbözik relevánsan I-4-től és az eldön-

tendő –kiegészítendő kérdések megkülönböztetésében 1–3–mal való szembenállása is irreleváns.

- 22.4. A mai magyar nyelv hatodik intonációs fonémája (amellyel úgy lát-szik, az intonációs fonémák rendszere kiteljesedett) a mon-datszerkezet és a kommunikáció végső differenciálódása során gyökeresedett meg azzal, hogy megkülönböztet különböző ritkább, de releváns szembenállásokat első sorban megszorító értelmű szerkezetekben.
- 22.4.1. Ez az intonációs szembenállások negyedik generációja: (1–1–1–6, 1–2–1–6, 1–3–1–6, 1–4–1–6, 1–5–1–6).
- 22.4.1.1. A jel jelölőjének eddig hiányzó kombinációjának fonetikai szembenállásai a mai magyar nyelvben ugyanannak a több-értelmű lexikai grammatikai készletnek (szegmentális jelsornak) azonos kontextusban és szituációban való további, eddig in-tonációs eszközökkel nem kifejezhető realizálását teszi le-hetővé.
- 22.4.2. A negyedik generáció kronológiai helyére utal, hogy 1–6(H2V3) fonetikailag 1–4 változatának vagy sajátos intonációs "affrikátának" hallatszik, dallamminta–típusa főként emocionális árnyalatok kifejezőjeként jelenik meg, releváns megkülönböztető ereje igen erősen korlátozott, igen bonyolult mondat szerkezetekben és kommunikációs–logikai szituációkban.
23. Az ember őshintónációja a *Genesis* egyetlen szakaszában sem adta fel teljesen hadállásait, miként ősi gesztusai sem.
- 23.1. Az intonációs hangtényezőknél az emberi jelek szerves rendszerével szimbiózisban megmutatózó index- és ikon-jeleinek sokasága kíséri lépten-nyomon ma is az általunk létrehozott jelfolyamot.
- 23.2. A hat intonációs fonéma dallamminta–típusának változatai a fone-matizálódott funkciókon kívül egyértelmű lexikai–grammatikai készleteken való megjelenésükkel és kisebb–nagyobb hangtani módosulásaikkal index– és ikon-jelekként szintén az érzelmek és értelmi–árnyalatok, belső lélektani állapotok végtelen sokaságát képesek – mint az *őshintónáció* – kifejezésre juttatni.
- 23.2.1. Amint mondva van: miközben az intonáció a szupraszegmentális jelekben új, intellektuális, emberi nyelvi szerephez jutott, fél láb-bal továbbra is "ősi, biológiai táncát járja".

A Hierarchia acustica

24. A kétféle hangszerkezethez kötődő jelek szemiotikai vizsgálata megmutatja, hogy az ismert nyelvi–szerkezeti hierarchia mellett a szupraszegmentális jelek egy *hangtani hierarchiát* is szerveznek a jelek szerves rendszerében.
25. Az emberi nyelv szerves rendszerében működő jelek *nyelvi elemként* mutatkoznak.
 - 25.1. A *nyelvi elem* – egy vagy több jel, amelyhez a működő nyelv rendszerének szerkezeti hierarchiájában valamilyen nyelvi funkció kötődik.
 - 25.2. Ha valamely nyelvi funkció döntően egy nyelvi elemhez kötődik, a nyelvi elem *nyelvi egységgé* válik.
 - 25.3. Ugyanahhoz a nyelvi elemhez a nyelvi–szerkezeti hierarchia más helyein is kötődhet – marginálisan – nyelvi funkció. Megkülönböztetésül fogadjuk el, hogy *nyelvi eszközként* mutatkozik ilyenkor a nyelvi elem.
 - 25.3.1. *Nyelvi eszköz* nemcsak nyelvi elem lehet, hanem azok valamely elrendezése, módosulása stb. is: például a szórend.
 - 25.3.1.1. "Testetlen" nyelvi eszközökről csakis ebben és nem abban az értelemben beszélhetünk, mintha volnának jelekhez nem köthető (és jelölőkhöz nem kapcsolódó) eszközök is.
26. Az emberi nyelv szerves rendszerében működő és mondat(megnyilatkozás)okban megnyilvánuló szegmentális jelek mint *nyelvi elemek a morfémák*.
 - 26.1. A morféma a nyelvi rendszer szerkezeti hierarchiájában a legkisebb, önálló funkcióval rendelkező nyelvi elem, a mondat(megnyilatkozás)ok bonyolultabb morfológiai-szintaktikai szerveződéseinek építőköve.
 - 26.2. Ezért a *morféma* a nyelv szemiotikai *forrású alapegysége*.
 - 26.2.1. A morfémákkal foglalkozó *morfológia* a nyelv *szerkezeti hierarchiájának* alapszintjét tanulmányozza.
 - 26.2.1.1. A lexikon (szótár) mellett, pontosabban annak alapjaként helyes volna az egyes nyelvek *morfortékáját* azaz *jeltárát* is összeállítani.

- 26.2.1.2. Ennek a korlátai persze hasonlóak lennének, mint a szótáréi.
- 26.3. A szegmentális fonémák fő *nyelvi szerepe*: a morfémák *azonosítása és megkülönböztetése*. Ez annyiban és azért morfológiai funkció, mert a morfémák szegmentális jelek *nyelvi megfelelői*.
- 26.3.1. A szegmentális jeleknek és a morfémáknak ez az elméletekben nem tudatosuló *lingvisztikai-szemiotikai kapcsolata* a háttére azoknak az – alapjában helyes – fonológiai elméleteknek, amelyek a *morfológiai elv* alapján határozzák meg és értelmezik a fonológiai egységeket.
- 26.3.1.1. A fonéma azonban, mert jelölő(elem), elsődlegesen szemiotikai és nem *nyelvi egység*.
- 26.3.1.2. Mindezek fényében (is) értelmetlenség a nyelv "hangalakjáról", a *nyelvi egységek "hangtestéről", "hangzó burkáról"* vagy más hasonlóról beszélni.
- 26.3.1.2.1. Különösen, ha ezt szembeállítják a "testetlen" intonációs "eszközökkel".
27. A szupraszegmentális jeleknek *relatív* *nyelvi elemek* felelnek meg a jelek *szerves rendszerében: szólamok*, amelyek a *nyelvi–szerkezeti hierarchia különböző szintjein nyelv* *eszközökként* nyilvánulhatnak meg.
- 27.1. A szólamnak mint *nyelvi elemnek* a viszonylagossága nemcsak abban áll, hogy *elvileg* a *nyelvi–szerkezeti hierarchia* bármelyik szintjéhez kötődhet, hanem abban is, hogy a morfémától a mondat(megnyilatkozás)ig *lineárisan tetszőleges hosszúságú szegmentális jelsort* felöllehet.
- 27.2. A mondat (szintaxis) szintjén azonban a szólamok *nyelvi egységként* mutatkoznak meg, mert például – úgy tudjuk, ez *nyelvi univerzálé* – a *szintaktikai befejezettség –befejezetlenség* funkciója döntően ehhez a *nyelvi szinthez* kötődik.
- 27.2.1. A szólam annyiban is feltétlenül a mondat szintjéhez kötődik, hogy egy vagy több ilyen *nyelvi elem* nélkül semmiféle *mondatszerkezettel rendelkező nyelv* *megnyilatkozás* nem realizálható.
- 27.2.1.1. De *funkciót* kaphat a szólam például a *nyelvi–szerkezeti hierarchia lexikai szintjén is: nyelv* *egységként* az ún. *tonális* *nyelvekben, nyelv* *eszközként* – mint a *mi?*. példája mutatta – a magyarban.

- 27.2.2. A szupraszegmentális fonéma alapfunkciója, hogy szupraszegmentális jeleket azonosít és különböztet meg.
- 27.2.2.1. A működő nyelv szerves rendszerében ez a mondat valamely többértelmű morfológiai-szintaktikai szerveződésének egyértelművé tételében nyilvánul meg.
- 27.2.2.2. Neutralizálódáson – mint a fonológiában általában – a megkülönböztethetőség korlátozottságát, korlátozódását vagy teljes hiányát értjük.
- 27.2.2.3. Többértelmű az a mondat(megnyilatkozás), amely – a morfológiai-szintaktikai szerveződéseinek valamelyikében meglévő vagy bekövetkező *neutralizálódás* folytán – több, egymással felcserélhetetlen beszédkörnyezetben jelenhet meg.
- 27.2.3. A szupraszegmentális fonológia is nyelvi vizsgálódás annyiban, amennyiben csak a jelek szerves rendszerén keresztül és ennek keretében valósulhat meg benne a jelek jelölőinek elemzése.
- 27.2.4. A szupraszegmentális fonémák fő nyelvi szerepe: a többértelmű mondat(megnyilatkozás)ok egyértelművé tétele annyiban és azért morfológiai-szintaktikai funkció, mert az adott szerepkörben megnyilatkozó szövegek szupraszegmentális jelek nyelvi megfelelői.
- 27.3. A kétféle jel jelölői: a szegmentális és szupraszegmentális fonémák tehát nemcsak hangtani arculatukban és jelalkotó szerepükben, hanem funkcióik nyelvi vetületében is lényegbevágóan különböznek.
- 27.4. Alapvetően különbözniük kell ezért funkcionális alapon való meghatározásuk módszereinek is.
- 27.4.1. Ezért siklik ki szükségképpen a szupraszegmentális fonéma a fonológusok keze közül, valahányszor a keresett "*intonémákat*" a szegmentális fonémák rendszerébe helyezik és az ott kimunkált módszerekkel próbálják őket meghatározni.
28. A szupraszegmentális hangszerkezet jelölőszora a szegmentális hangszerkezetben a fonetikai hierarchia különböző szintű intonációs-ritmikai tagolási elemeit jelöli ki.
- 28.1. Minthogy az intonációs-ritmikai tagolási elemeket a szupraszegmentális hangszerkezet jelöli ki, ezért ezek *szupraszegmentális* tagolási elemek.

- 28.1.1. De az intonációs-ritmikai tagolást a szegmentális jelek jelölőinek hangegység-láncolatán észleljük, ezért a tagolás **eredménye lát-szólag** szegmentális jelforrású nyelvi jelenség.
- 28.1.1.1. Emiatt nehéz felismerni, hogy például a "szótag" nem a 'szó tagja', nem a szó alkotóeleme.
29. A szupraszegmentális hangszerkezet jelölőszora fonetikailag a hangminták típusainak sorozata, nyelvi vetületben egymást követő *szólamok*.
- 29.1. A szólam egy megvalósult intonációs szintagma, a mondat (megnyilatkozás)ban *észlelhető* intonációs-ritmikai alapegység.
- 29.2. A *szólamhatárok* – mivel az intonációs-ritmikai tagolást a szegmentális jelek jelölőinek hangegység-láncolatán észleljük – szükségképpen szegmentális jeleknek, azaz *morfémáknak* vagy a belőlük alkotott *morfológiai-szintaktikai szerveződéseknek* a határai is.
- 29.3. A szólamhatárok között azonban a szegmentális jel-, azaz morfémahatárok a fonetikai-ritmikai tagolás nézőpontjából már *irrelevánsak*.
- 29.3.1. Ez mutatja, hogy mégsem a szegmentális jelek jelölőinek lineáris tagolódásáról, csupán a szupraszegmentális jelölőkkel való kölcsönhatásukról van szó.
- 29.4. A *legrövidebb* szólam egy (ún. szabad) morfémának, a *leghosszabb* egy morfémafüzérből összeálló, teljes morfológiai-szintaktikai szerveződésnek, egy mondat(megnyilatkozás)nak feleltethető meg.
- 29.4.1. A morféma – határesetként – lehet egy olyan szegmentális jel nyelvi vetülete, amelynek jelölője egyetlen (szegmentális) fonéma.
- 29.5. De sem a (szegmentális) fonéma, sem a morféma nem tartozik a fonetikai hierarchiához, mert az egyik a szegmentális jel jelölőjét alkotja, a másik a szegmentális jelnek megfelelő nyelvi elem.
30. A szegmentális jelsor jelölőinek legkisebb hangegységlánc-szelete, amelyet a fonetikai-ritmikai tagolás során az intonációs hangtényezők, és ennek megfelelően egy intonációs szintagma *elvileg (potenciálisan)* kijelölhet, a *szótag*.
- 30.1. Eme potenciális és relatív ritmuselemek tára (készlete) – nyelvenként – *szintagmatikus* fonológiai vizsgálat eszközeivel írható le.

- 30.2. A szótag mint ritmusképző elem nem alkot nyelvi egységet a mondat(megnyilatkozás) morfológiai-szintaktikai szerveződéseinek egyik szerkezeti hierarchikus szintjén sem.
- 30.2.1. A szótag így nem a nyelvi–szerkezeti hierarchiához, hanem a jel-folyam jelölőíhez tartozó szemiotikai–fonetikai egység, amelyet a jelek szerves rendszerének működése folyamán észlelhetünk.
- 30.2.2. Ezáltal, kommunikatív értékét tekintve a nyelv poetikai, stilisztikai-emocionális, legfőljebb értelmi-árnyalati funkcióihoz kapcsolódik.
- 30.2.2.1. Ettől teljesen független esetlegesség, hogy a helyesírási konvenciók – meglehetősen következetlenül – leggyakrabban a szótagra támaszkodnak az írott nyelvi elválasztási szabályok megállapításakor.
- 30.2.3. Ugyanakkor - szintén ritmusképző sajátosságai alapján – a szótag a szupraszegmentális hangtényezők *egyikét*, a *beszédritmust* formálja.
- 30.2.4. Hozzá kötődik a komplex szólamban a másik szupraszegmentális hangtényező, a *hangsúly helye*.
- 30.2.4.1. A *szó-*, *szólam-* és *mondathangsúly* voltaképpen a szóban, szólamban, mondat(megnyilatkozás)ban elkülönült valamely szótag hangsúlyos volta.
- 30.2.4.2. Hangsúlyon nem feltétlenül "súlyosabb", azaz intenzívebb hang(csoport)ot értünk, hanem a valamely, fonetikai–fonológiai vagy más eszközzel való kiemelés, elkülönítés jelenségét.
- 30.2.5. Szótagok alakíthatják a szólam belső lineáris szerkezetét abban a vonatkozásban is, hogy – a hangsúllyal együttműködve – kijelölhetik a szólam fonológiailag *releváns* és *irreleváns* szakaszait, illetőleg azok időszeteit.
- 30.2.5.1. A magyarban például a szólambeli hangsúlyos szótag és a szólam utolsó szótagja releváns. Ezekben a helyeken lokalizálhatók a fonológiai megkülönböztető jegyek mint hangminta-típusok érvényes hangtényezőinek fonológiai vetületei.
- 30.2.5.2. A magyar intonáció "kétfókuszossága" a hangminta-típusok két kitüntetetten lényeges szótagján alapszik.
- 30.2.5.3. Más nyelvek intonációja elvileg lehet több vagy kevesebb fókuszú, és nem szükségszerű, hogy egyáltalán legyenek kitün-

tetett fontosságú szótagok, mert a releváns–irreleváns időszetek más módon is elkülöníthetők.

- 30.2.5.4. Szintén a magyarban a hangsúlyos szótag bevezető, irreleváns és hangsúly utáni, releváns szakaszra oszthatja a szólam szótagszerkezetét.
- 30.2.5.5. Végül a szólambeli szótagok száma – az a fonológiai pozíció, amelytől valamely szupraszegmentális fonéma (intonéma) adott variánsként, hangminta-típusként való konkrét megvalósulása függ.
- 30.2.6. Mindebben az értelemben a szótag a megvalósuló szólam lineáris fonetikai szerkezetének *alapeleme*.
- 30.2.6.1. Olyasféléképpen tagolódik a szólam szótagokra, miként a szegmentális jelek jelölőinek fonémasora fonémákra.
- 30.2.6.2. Nem lenne helytelen e tekintetben a szótagot inkább *szólamtagnak* nevezni.
- 30.2.7. A szótagot – határesetként – a szegmentális jelhez tartozó minimális fonetikai jelölő-egységen, egy (szegmentális) fonémát realizáló hangegységen is kijelölhetik a szupraszegmentális hangtényezők.
- 30.2.7.1. Ekkor a szótag "hossza" egyetlen (szegmentális) fonémának, azaz a szegmentális hangegységhez tartozó időszületnek felel meg.
- 30.2.7.2. Ugyanebben az esetben, vagy ha a szólam mindössze **egy** szótag "hosszúságú", a szólam lineáris fonetikai szerkezete ennek a szótagnak, illetőleg (szegmentális) fonémának az időszületében valósul meg.
- 30.3. A szótag szegmentális jeleken vagy ezek sorozatán keresztül, de – lévén intonációs, fonetikai-ritmikai elem – nem a morféma-határoknak megfelelően jelenik meg a nyelvben (nem számítva a leírt határeseteket).
- 30.3.1. Annyiban azonban a szótag mégis a nyelv szerves rendszeréhez tartozik, amennyiben a hangszerkezetek csak nyelvi keretek között határozhatók meg.
- 30.3.2. Ezen kívül a hangsúlynak különböző, kitüntetett helyzetű szótagokon való megjelenése nyelvi elemként a mondat értelmi, kommunikációs tagolásának eszközévé is válhat. Ebben a szótagnak *közvetett* szerepe van.

- 30.3.2.1. Így például a magyarban a hangsúlyos szótagok száma (a szólamtagolás eszközeként) megkülönbözteti a neutrális és a hangsúlyos mondatot, a hangsúlyos szótag helye – adott morfológiai-szintaktikai és szórendi keretek között – a téma-réma tagolás réma-elemét stb.
- 30.3.3. A szólamtagolás azonban maga nem válik (testetlen) nyelvi elemmé, hiszen ez nem más, mint a komplex intonációs fonéma (intonéma) realizálása.
- 30.3.4. Ezért bizonytalanok és állhatatlanok a szótagnak a nyelvi egységekhez viszonyított határai.
- 30.3.4.1. Mivel a szegmentális hangszerkezet hangegység-láncolata, amelyen a szótagot észleljük, nyelvektől függően határozható meg, ezen kívül a szupraszegmentális hangszerkezet *relatív*, a szótaghatárok *univerzális* és egzakt akusztikai vagy fiziológiai-artikulációs meghatározása nem több, mint illúzió.
- 30.3.4.2. Az erre irányuló kutatások mindössze egy zsákutca szemet gyönyörködtető tereptárgyai.
31. A mondat(megnyilatkozás)ok szólamegységekre való tagolása, a szólamtagolás szupraszegmentális jelek sorának megvalósítását jelenti egy szegmentális jelsoron.
- 31.1. Egy mondat(megnyilatkozás) a szegmentális jelek morfológiai-szintaktikai sajátosságaitól és a kommunikatív feladattól függően a szólamok által különböző mértékben lehet tagolva.
- 31.1.1. A szólamok által maximális mértékben tagolt mondat(megnyilatkozás) intonációs szintagmái az ún. *minimális szintagmák*.
- 31.1.2. Egy minimális (hosszúságú) intonációs szintagmát, amely egy megvalósított mondatszerkezetet fonetikailag-ritmikailag egy aktuális morfológiai-szintaktikai és kommunikatív szituációban tagolhat, *fonetikai szó*nak nevezünk.
- 31.1.2.1. A fonetikai szó a morfemikus szóval, azaz valamely lexémához tartozó szóalakkal is a kölcsönös meghatározottság viszonyában áll.
- 31.1.2.2. De – főként mert szupraszegmentális jellegű, tehát *relatív*, a szóalakok viszont szegmentális jelben vagy jelekben

gyökereznek és morfológiai-szintaktikai meghatározottságúak is
– nem azonos vele.

- 31.1.3. A fonetikai szó legalább egy lexémának megfelelő szegmentális jelen vagy jeleken valósul meg, de több lexémának megfelelő szegmentális jelsort is felöllelhet.
- 31.1.3.1. Például a magyar névelő + főnév vagy főnév + névutó mint fonetikai szó.
- 31.1.4. A szegmentális jelsorral való kapcsolata miatt a fonetikai szó határa egyszerűsre szóalak- és szótaghatár.
- 31.1.4.1. Ezen *közvetett* összefüggés miatt a szótag (szólamtag) valóban a (morfémikus) szó elemének láttatik – a szótagolás egymáshoz szorosabban tartozó szóalakok vagy egy szóalak határai között valósul meg.
- 31.1.5. Olyan, minimális mértékű is lehet a szólamtagolás, hogy a szólam már nem terjeszthető ki a mondat(megnyilatkozás) hosszabb morfémikus szóalaglánzára.
- 31.1.6. Ez a mondat(megnyilatkozás) *kötelező szólamtagolása*, enélkül a mondat(megnyilatkozás) – értelmesen – nem hangoztatható.
- 31.1.7. Egy maximális (hosszúságú) intonációs szintagmát, amely a megvalósított mondat szerkezetet fonetikailag-ritmikailag egy aktuális morfológiai-szintaktikai és kommunikatív szituációban tagolhat, *fonetikai mondatnak* nevezünk.
- 31.1.7.1. A fonetikai mondat a mondattal (mondatmegnyilatkozással), azaz egy *teljes* morfológiai-szintaktikai szerveződéssel szintén a kölcsönös meghatározottság viszonyában áll.
- 31.1.7.2. De a fonetikai mondat – mert szupraszegmentális jellegű, tehát *relatív* – nem azonos a mondattal (mondatmegnyilatkozással).
- 31.1.8. A fonetikai mondat felöllelhet egy teljes morfológiai-szintaktikai szerveződést (ebben az esetben a mondatot *nem kötelező* több szólamra tagolni), de előfordulhat, hogy a mondat csakis szólamokra osztva hangoztatható helyesen.
- 31.1.8.1. Ennek egyebek mellett szintaktikai és/vagy szórendi (mondatrendi) okai lehetnek.
- 31.1.8.2. Például a magyarban a főmondat+mellékmondat sorrendű mondatrendi szerveződést felöllelheti egyetlen fonetikai mondat, a

közbeékelte mellékmondat típusú mondatrendi szerveződés kötelezően szólamokra, azaz fonetikai mondatokra tagolódik.

32. Az emberi jelalkotás és -működés céljainak és lehetőségeinek megfelelő szerves rendszerhez nem feltétlenül tartozik *ilyen* hangtani hierarchia, sőt egyáltalán nem szükségszerű hangtani hierarchia szerveződése.
- 32.1. Hasonló jelenség azonban a magyaron kívül jelentős számú emberi nyelvben megfigyelhető.
- 32.1.1. A hangtani hierarchia a magyarnak és a hasonló nyelveknek – az egyéb hangtani jellegzetességekkel együtt – a sajátos nyelvi *muzsikája*, zenei arculata.
- 32.1.2. Önkörében – lehet egyedülállóan és mindenként fölötte gyönyörű, azon *kívül* viszont csupán egyik *célszerű változata* annak, ahogy a jelhasználat és -működés az emberi kommunikációban megvalósítható.

A Semantica linguistico-semiotica

33. A jelentés a jel inherens, definíciójából következő szerves funkciója: a jel jelentésfunkciója.
- 33.1. A jelentésfunkció: az a viszony, amelyben a jelszituációban megvalósuló jel funkcionális kapcsolatba lép valamely jeltárggyal: *kifejezi a jel tárgyát.*
- 33.1.1. A jel jelentése révén válik lehetővé, hogy egy gondolat, érzés stb., illetőleg az ezekről szóló információ kitörjön a szubjektum börtönéből, s a jelölő szárnyán útnak induljon a (jel)vevő felé.
- 33.1.2. A jel és jelentés a legszorosabb egységben mutatkozik: jelentés nélkül nincsen jel (ez csak egy puszta *jelzés*), és lehetetlenség jelhez nem kötődő jelentést posztulálni.
- 33.1.3. Azonban egy jelhez *több* és az alábbiak értelmében *többféle* jel-funkció, jelentés tartozhat.
- 33.1.3.1. Pontosabbá kell tennünk tehát a fonémák jelentésmegkülönböztető szerepéről szóló, általánosan elterjedt nézetet.
- 33.1.3.2. A fonémák nem jelentéseket, hanem ilyen–olyan jelentésű jeleket – s ezek révén morféákat – különböztetnek meg (és

azonosítanak), "jelentésmegkülönböztető funkciójuk" csak ezen keresztül, közvetve érvényesül.

- 33.1.4. Mindezek nem mondanak ellent a közkeletű meghatározásnak, amely szerint a jelentés a jel használati szabálya, hiszen a jel megvalósulása mindig egy implicit jelhasználati szabály.
 - 33.1.4.1. Teleologikusan így is fogalmazhatunk: a jelentés a jel *léto*ka. A jel azért teremtett, hogy jelentsen.
- 33.2. A jeltárgy (denotátum) az az anyagi, tárgyi, gondolati, reális vagy irreális entitás, amelyről a kommunikációs folyamatban információt kap a jelvevő.
- 33.3. Szigorúan ragaszkodunk a jel jelentése és *értelme* közötti megkülönböztetéshez, aminek a szükségszerűségét helyesen bizonyították.
 - 33.3.1. A jel értelme nem a jel használatának szabályát, hanem a jel használatának aktuális realitását, helyességét, relevanciáját jellemzi.
 - 33.3.1.1. Ezért egy jelentéssel bíró jelnek nem feltétlenül van értelme: okkal beszélünk *értelmetlen* jelekről.
 - 33.3.2. Értelme révén a jel *rámutat* a jeltárgyra, ha van ilyen. A jeltárgy realitásának vizsgálata azonban a jelentés problémáinak körén kívül esik.
- 34. A jelentések osztályozására, s ezáltal a jeleknek nem a jelölő hangszerkezete alapján való, további megkülönböztetésére a jelentésfunkciók jellemzése és a jeltárgyaknak a nyelvi–szemiotikai univerzumba tartozása vagy azon kívülisége kínál lehetőséget.
 - 34.1. A jelkészlet nagyobbik hányada nem közvetlenül, hanem közvetve, a lehetséges jeltárgyak *fogalmán* keresztül fejezi ki a jeltárgyat. Az ilyen jelentés *fogalmi jelentés*, a jel ebből a szempontból fogalmi jel.
 - 34.1.1. Azaz ilyenkor nem a jeltárgy, hanem a lehetséges jeltárgy(ak) fogalma válik a jel jelöltjévé.
 - 34.1.2. A jel jelentése tehát absztrakt tárgyat fejez ki, amelyet egy aktuális jelhasználatban valamilyen eszköz még konkretizál.
 - 34.1.2.1. A magyarban például ez a funkció, egyebeken kívül, a névelők sajátja.
 - 34.2. A jel és a jeltárgy *közvetlen* kapcsolatán alapuló jelentés a tulajdonképpeni denomináció, a *megnevező* vagy *elnevező jelentés*.

A jel ebből a szempontból *megnevező* (vagy *elnevező, denominatív*) *jel*.

- 34.2.1. Ilyenkor egy aktuális jeltárgy közvetlenül válik a jel jelöltjévé.
- 34.2.2. A jel jelentése konkrét tárgyat fejez ki, ezt a szerepet azonban akár egy elvont fogalom is játszhatja.
 - 34.2.2.1. Azonban a fogalom ebben az esetben nem a jel és jeltárgy kapcsolatának közvetítő közege, mint a fogalmi jelnél.
- 34.3. A jel által kifejezett jeltárgy lehet a szóban forgó nyelven–jelrendszeren kívüli világ eleme.
- 34.4. Ekkor *külső jeltárgyról* beszélünk, és a jel jelentése *tárgyi jelentés*.
 - 34.4.1. Különleges kuriózum a külső jeltárgyaknak az a köre, amelybe a beszélőnek (mint adónak) az érzései, érzelmei, fogalmilag–intellektuálisan feldolgozatlan pszichikai eseményei, állapotai tartoznak. Ezeket az emberi nyelvben index–szerű jelekkel jelölhetjük meg, vélhetően ezek a legősibb, primitív emberi nyelvi jelek.
 - 34.4.2. Az ilyen, index–szerű jelek jelentésfunkciói sajátosak: átmenetiek, fogyatékosak.
- 34.5. A másik esetben a jeltárgy beletartozhat a szóban forgó nyelv–jelrendszer univerzumába.
 - 34.5.1. Ekkor *belső jeltárgyról* beszélünk, és a jel jelentése *operatív* vagy *grammatikai jelentés*.
 - 34.5.1.1. Ezek a jelek jelentésfunkcióik tekintetében a logikai operátorok analógiájával magyarázhatók, egy részük "le is fordítható" logikai operátorokká, ám nem azonosíthatók velük.
- 35. A jel aktuális jelentései attól függenek, hogy milyen beszédmegnyilatkozás kontextusában és kommunikatív szituációban, miféle paralingvisztikai héjszerkezetbe ágyazottan valósulnak meg.
 - 35.1. A jelentés ebben a vonatkozásban a jel *értéke*, amelyre a nyelvi rendszert alkotó jel a nyelvhasználat során szert tesz.
 - 35.1.1. A fogalmi jelentést közvetítő fogalom tartalmának bővülése vagy redukciója (fogalmi jelek esetében) egy bizonyos kontextusban, szituációban, paralingvisztikai héjszerkezetbe ágyazottan a jel jelentéskörét ún. *konnotatív jelentéssel* bővíti.

- 35.1.2. Ekkor, mivel a fogalom terjedelme is megváltozik, mind összetételében, mind nagyságában megváltozik a fogalomhoz tartozó potenciális jeltárgyak korpusza.
- 35.1.2.1. Ezért kell a lexikológia nehézségeihez hasonlóakra számítani egy, a szótárhoz hasonló "jeltár" létrehozásakor.
- 35.1.3. A külső jeltárgyat kifejező, fogalmi és megnevező *szegmentális* jelek tárgyi jelentéséhez legtöbbször konnotatív jelentés(ek) és minden esetben egy vagy több operatív, azaz grammatikai jelentés kötődik.
- 35.1.3.1. A grammatikai jelentések szervezik a jelet a jelrendszer részévé azáltal, hogy meghatározzák a jelnek a nyelvtani rendszerben elfoglalt helyét, nyelvtani ismerveit, az aktuális modatszerveződésben érvényesülő funkcióit.
- 35.1.3.2. A jel operatív, grammatikai jelentésének tulajdonítható tehát az a fő nyelvszervező erő, nyelvi őenergia, amelynek következménye, hogy a jelek rendszere nyelvként valósulhat meg.
- 35.1.4. A belső jeltárgyat kifejező *szegmentális* jel jelentései – definíció szerint – operatív, grammatikai jelentések.
- 35.1.4.1. Ezeket a jeleket ezért – logikai analógiával és a jelzett fenntartásokkal – nyelvi operátoroknak is nevezhetjük.
- 35.1.4.2. Az operatív, grammatikai jelentésről imént mondottak ez esetben is maradéktalanul érvényesek.
- 35.1.5. A szupraszegmentális jelek nem tonális nyelvekben és nyelvi egységként operatív, grammatikai jelentéseket fejeznek ki.
- 35.1.5.1. Ezeket a jeleket is operátoroknak tekinthetjük az említett értelemben.
- 35.1.6. Ha azonban a jel nyelvi eszközként nyilvánul meg a jelrendszerben, vagy tonális nyelv jelkészletéhez tartozik (mint nyelvi egység), jelentésviszonyai tekintetében hasonlatossá válik a szegmentális jelekhez.
- 35.1.6.1. A már említett példában egy bizonyos szupraszegmentális jelpár lexikai és grammatikai szempontból kérdő névmásnak vagy személyes névmásnak konkretizálja a többértelmű *mi?* szegmentális jelet.
36. A jel problematikájáról számos más koncepciót és bővebben is kifejtettek. Ezek – ha nem cáfolják az elmondottakat, és eleget tesznek a

tudományosság kritériumainak – elfogadhatók és gyümölcsözőek lehetnek.

- 36.1. Ezek az építőkövek azonban, úgy tetszik, a leginkább konzisztensek azzal a nyelvi–szemiotikai építménnyel, amelynek fő jellemzője, hogy a szemiotikai szempontok következetesen érvényesülnek a nyelvi (leíró nyelvtani) leírásban.
37. A nyelvéírásban, a lexikában, grammatikában (szintaxisban), a szemantikában a szemiotikai hangtan, a szemiotikai hangtani hierarchia és a nyelvtan szemantikai vonatkozásainak szemiotikai–jelleméleti megközelítése nem idegen, külső szempont érvényesülése.
- 37.1. Ellenkezőleg, ha a nyelv valóban jelek rendszere, akkor jelenségeit, kategóriáit, működése módozatainak alapjait csakis az őt konstituáló fenoménektől: a jelektől származtathatjuk, és velük magyarázhatjuk.
- 37.1.1. Ezért a nyelvéírás anélkül, hogy vezérfonalként figyelembe vennék a nyelvi jelek szemiotikai sajátosságait, szükségképpen fogyatékos.
38. A szemiotikát a nyelv vizsgálatában végre emancipálni kell!

* * *

Ez az írás, amint címe is mutatja, építőkövek formálása egy konzisztensnek és posszibilisnek remélt, gondolati építmény számára.

Az építőkövek egy része készen vett, mások által kimunkált, a szakmában tájékozottak számára jól ismert gondolat. Eme építőkövek felismerésében és forrásuk felidézésében (ha egyáltalán egy bizonyos forráshoz köthető) hadd teljen öröme az Olvasónak.

Az építőkövek másik része ugyan szintén nem eredeti alkatrész, de ezek az építménybe illesztéskor oly mértékben átformálódtak, hogy az eredeti forrás pontos megjelölése már félrevezető lenne.

Végül a gondolati építmény statikai jellegzetességei és logikai konzisztenciája, valamint bizonyos jelenségek tekintetében kialakult saját elképzeléseim számos esetben vadonatúj építőkövek szerkesztését is szükségessé tették. Ezek felismerése sem okozhat gondot az érintett témák avatott olvasóinak. Mindemiatt vélem helyesnek ezúttal a szokásos irodalomjegyzék helyett csupán az alábbi listák közlését.

Reményeim szerint az építmény – egy teljesebb értekezés elméleti alapja – együttvéve alkalmas arra, hogy újat mondjon és egy fő mondanivalót is kidomborítson abban a lingvisztikai–szemiotikai elméleti keretben, amelyet korábban középiskolát végzett, de még egyetemi tanulmányaik előtt álló külföldi bölcsészhallgatóimnak általános nyelvészeti és leíró nyelvtani felkészítésül előadtam. Íme – a megszokottal ellentétes sorrendben – ama stúdium tankönyvének elméleti megalapozása és korrekciója.

* * *

Tanítóim voltak:

G. Varga Györgyi, Rácz Endre, Molnár József, Bolla Kálmán, Jelena Andrejevna Brizgunova, Mihail Viktorovics Panov, Szende Tamás, Erdős József, Prileszky Csilla, Uhrman György, a Tanítványaim

A szerzők, akik legnagyobb hatással voltak az *Építőköcskák* alakítására:

J. A. Brizgunova, Bolla Kálmán, D. Bolinger, G. Frege, R. Jakobson, Lotz János, Molnár József, M. V. Panov, Platon, F. de Saussure, A. Schaff, Szende Tamás, I. G. Torszujeva, N. Sz. Trubeckoj, L. Wittgenstein